

פתיחה

בפרשת השבוע כותבת התורה על אנשי סדום שהיו "רעים וחטאים לה' מאד" עד שהקב"ה החליט להשמידם. המשנה במסכת אבות (ה, י) מונה מספר מידות שבאדם, אחת מהן נקראת בפי אחד מהאמוראים 'מידת סדום', והיא מתייחסת לאדם האומר "שלי שלי, ושליך שלך". דנו המפרשים, מדוע מידה זו כל כך רעה, והרי יש היגיון שכל אחד נשאר עם רכשו:

א. **רבי עובדיה מברטנורא** (שם, ד"ה ויש) פירש, שאכן אין כוונת המשנה שזו הייתה מידתם של אנשי סדום, אלא שקרוב הדבר להיות מידת סדום. שכן אם אנשים לא ירצו להנות אנשים אחרים מנכסיהם, לתת צדקה וכדומה, הם יגיעו בסוף למידת אנשי סדום שגם אם אחרים היה משתמשים ברכושם ולא היו מפסידים מכך, בכל זאת לא הסכימו לשתף. ובלשונו:

"ויש אומרים זו מדת סדום: קרוב הדבר לבוא לידי מדת סדום. שמתוך שהוא רגיל בכך, אפילו בדבר שחבירו נהנה והוא אינו חסר לא ירצה להנות את חבירו, וזו היתה מדת סדום שהיו מתכוונים לכלות הרגל מביניהם, ואף על פי שהייתה הארץ רחבת ידיים לפניהם ולא היו חסרים כלום."

ב. **רש"י** (שם) ו**רבינו יונה** (שם) חלקו וכתבו, שאכן זו מידת סדום. מי שאינו רוצה לתת משלו לאחרים, ואינו מוכן לתת צדקה - זוהי מידת סדום. עם זאת גם לשיטתם, נראה שסדום הושמדה לא רק בגלל מידתם הרעה, אלא בגלל שגם לא היו מניחים לאחרים לעשות צדקה וחסד וכפי שמתארת הגמרא במסכת סנהדרין (קט ע"ב).

בעקבות מעשי סדום ועמורה, נעסוק השבוע בשאלה הקשורה לדין כפייה על מידת סדום, כלומר האם מותר להשתמש ברכושו של אדם ללא רשותו, במקרה בו הוא לא מפסיד מכך. כפי שנראה ההשלכות ההלכתיות לשאלות אלו יכולות להיות האם מותר להרחיב את הדירה על חשבון חצרו של אדם שגם ככה לא משתמש בה, והאם מותר לצלם קטעים מספר ללא רשות הכותב.

זה נהנה וזה לא חסר

מתי כופים על מידת סדום? בגמרא מובאות מספר אפשרויות, נראה את חלקן:

א הגמרא במסכת בבא בתרא (יב ע"ב) כותבת, שכופים במקרה בו 'זה נהנה וזה לא חסר'. לדוגמא, במקרה ששני אחים חולקים שתי קרקעות בירושה, אם אחת מהן סמוכה לקרקע של אחד האחים ואין הבדל בין הקרקעות, הוא זכאי לקבלה ללא גורל, כי יש לו רווח בכך שקרקעותיו יהיו צמודות אחת לשנייה ולאח השני אין חיסרון בכך (ועיין תוספות ורא"ש שם¹).

מקרה דומה למקרה שבגמרא יש במשפט שניהל השופט לם (פס"מ יח, 64). הוא דן בשני אחים שחילקו ירושה ביניהם, ואחד מהצדדים ביקש לרשת חפץ מסויים אליו יש לו קשר רגשי. במקרה זה לדעת הגמרא כופים על מידת סדום, כיוון שהאח השני דורש שיגרילו את החפץ, לא מפני שיש לו עניין בחפץ או שהוא מפסיד כסף מכך אלא מפני שהוא מסוכסך עם אחיו. פסיקתו של השופט היתה כפסיקת הגמרא שבמקרה זה, זה נהנה וזה לא חסר ולכן כופים על מידת סדום. פסיקה זו מנוגדת לעמדת המשפט האנגלי הסובר שגם במקרה זה יכול האח לדרוש שיעשו גורל על החפץ. ובלשון אתר דעת (מידת סדום):

"שופט בית המשפט המחוזי, השופט לם, שישב בדיון, החליט שלא ללכת בעניין זה בעקבות המשפט האנגלי השולל זכות בחירה זו מאותו שותף, ובמקום זה פנה למשפט העברי הקובע שהשותף רשאי לבחור חלק זה משום שעיכוב בדבר זה - מידת סדום היא."

ב. מקרה נוסף של 'זה נהנה וזה לא חסר' הנתון במחלוקת אמוראים, מופיע בגמרא במסכת בבא קמא (כ ע"א). הגמרא כותבת, שבמקרה בו אדם פלש לבית חברו העומד לשכירות, עליו לשלם לו, שהרי הוא מפסיד את חברו בכך שמונע ממנו להשכיר את הדירה. דנו האמוראים במקרה בו מדובר בבית שאינו עומד לשכירות, האם הוא פטור מלשלם לו שכר על שהותו שם:

לדעת רב כהנא, במקרה זה צריך לפטור את הפולש לשלם לבעל הבית, שהרי בעל הבית אינו מפסיד והפולש מרוויח, וכמו בסוגיית הקרקעות (אלא אם כן הדירה נפסדת מחמת השימוש, שאז בעל הבית מפסיד). רבי אבהו חולק וסובר, שבמקרה זה 'זה אינו נהנה וזה אינו חסר' חייב, ולכן על הפולש לשלם שכר על הזמן שגר בבית.

לכתחילה או בדיעבד

להלכה נפסק **בשולחן ערוך** (יו"ד שסג, ו) כדעת רב כהנא ורוב הראשונים, שהפולש לתוך חצר חברו שאינה עומדת להשכרה, פטור מלתת לו שכר. נחלקו הראשונים האם דין זה נאמר גם לכתחילה, דהיינו שמותר לכפות את בעל הדירה שיאפשר לגור בדירתו, או רק בדיעבד הוא לא מקבל על כך שכר, אבל לכתחילה ביכולתו למנוע מאחרים לגור:

א. **התוספות** (בבא קמא שם ד"ה הא) כתבו, שהוא יכול למנוע מחברו לגור בביתו, ורק אם גילה בדיעבד, הוא לא יקבל תשלום. הסברא לכך ככל הנראה, שבמקרה בו בעל הבית מוחה שלא ייכנסו לדירתו, אי הנוחות שלו שנכנסים לדירתו ומשתמשים בה ללא רשותו, נחשבת הפסד, ואין זה עוד מקרה של 'זה נהנה וזה לא חסר' בו כופים על מידת סדום.

מה טעם החילוק בין סוגיה זו לסוגיית הקרקעות שראינו בבבא בתרא, ששם ניתן לכפות אף לכתחילה את האח לוותר על השדה הסמוכה לשדה אחיו? **הנימוקי יוסף** (ח ע"ב בדה"ר ד"ה מאי) ביאר, שבמקרה של הקרקעות, הקרקע לא שייכת עדיין לאף אחד והדיון הוא כיצד לחלקה, מה שאין כן במקרה שלנו שהבית שייך לבעליו, ואי אפשר לכפות על אדם שישתמשו ברכושו. ובלשונו:

¹ אם כך, מדוע הגמרא צריכה ללמוד מפסוק, שאח בכור יכול לקבל את ירושתו הכפולה בקרקע הסמוכה לקרקעותיו? והרי הוא זכאי לכך מדין כופים על מידת סדום! **התוספות** (יב ע"ב ד"ה כגון) תירצו, שהאח הבכור נחשב כמו ב' אחים שירשיים, ושני אחים לא יכולים לדרוש לקבל ירושה בסמיכות. אפשרות נוספת העלו בשם **הריצב"א**, שכופים על מידת סדום מדרבנן, ולכן בכור צריך פסוק מהתורה (ועיין רשב"א לאפשרות נוספת).

"כתב הרא"ה ז"ל אף על גב דקיימא לן דזה נהנה וזה חסר כופין אותו על מדת סדום, הני מילי בקרקע של שניהם שאין משתמש בשלו כלל. אבל להשתמש בשלו כלל לא אמרו שאם אי אתה אומר כן אין לך אדם שלא יכוף את חברו על כרחו. וכן דעת הרא"ש ז"ל והריטב"א ז"ל, דכהאי גוונא לא אמרין כופין אותו על מדת סדום."

ב. **הראב"ה** (מובא במרדכי, בבא קמא טז) חלק וסבר, שאין הבדל בין הגמרא בבבא בתרא הדנה בחלוקת קרקעות, לבין הגמרא בבבא קמא הדנה בפלישה לקרקע. כשם שבמקרה הראשון כופים על מידת סדום וניתן לכפות על חלוקת הקרקע, כך במקרה השני, יכול הפולש להכריח את בעל הבית לגור בבית הנטוש שכרגע לא עומד להשכרה.

ג. **המרדכי** (שם) בדעת ביניים כתב, שבמקרה בו מדובר במקום נטוש שאין כוונה להשכירו לעולם, כופים על מידת סדום, וניתן להכריח את בעל הבית שייתן לאנשים לגור שם. לעומת זאת, אם מדובר בדירה או מקום שבעל הבית ירצה בעתיד להשכיר או להשתמש, לא ניתן להכריח אותו לתת לאחרים את המקום, ורק בדיעבד אם גרו ללא רשותו לא צריך לשלם לו.

כך גם יישב את הסתירה בין הסוגיות. כאשר אדם פולש לבית חברו, גם אם ברגע זה הבית לא מועמד להשכרה, מצב זה יכול להשתנות, ולכן אסור יהיה לכתחילה לפלוש לבית, ורק בדיעבד לא יצטרך לשלם. לעומת זאת בחלוקת קרקע (או בבית שאינו עומד להשכרה לעולם), כיוון שלעולם לא יפסיד מכך שאחיו יקבל את הקרקע הסמוכה לקרקע שלו, כופים אותו אפילו לכתחילה לוותר.

להלכה

נחלקו האחרונים בפסק ההלכה:

א. נראה **שהשולחן ערוך** (חו"מ ס"ט) פסק כדעת רוב הראשונים, שבעל הבית יכול למנוע מאנשים לגור בביתו, גם אם הבית אינו עומד להשכרה כלל. רק בדיעבד, במקרה בו גילה שגרו בו, הוא אינו מקבל שכר. **הרמ"א** (שם) חלק ופסק כדעת המרדכי, שבמקרה בו מדובר במקום העומד להשכרה בעתיד, ניתן למנוע מפולש להיכנס גם אם המקום לא עומד להשכרה.

הרב אשר יויס (כופין על מידת סדום) כתב, שייתכן והשלכה הלכתית למחלוקת בין השולחן ערוך לרמ"א, תהיה בשאלה האם מותר לקצר את הדרך באמצעות חדר מדרגות של בניין. לדעת השולחן ערוך אסור לעבור, כיוון שאפשר למנוע אפילו לכתחילה מאדם להשתמש ברכוש של אדם אחר. לעומת זאת לדעת הרמ"א ניתן יהיה לכפות, שהרי חדר המדרגות אינו עומד להשכרה וכדומה. יחד עם זאת, במקרה בו רבים מתחילים לעבור דרך הבניין מותר למנוע זאת מהם, שכן אז יש לתושבי הבניין הפסד.

מקרים בזמנינו

על בסיס מה שראינו עד כה, נעסוק בשלושה מקרים שדנו האחרונים. א. האם מותר לשכן לבנות בחצר חברו שאינה בשימוש. ב. האם ניתן לצלם חלק מספר למרות שכתוב בפתיחה שאין לעשות כך ג. האם ניתן לעלות לרכבת בלי לשלם:

מקרה א': דן הרב וואזנר (שבט הלוי ח, רצט), האם שייך לומר 'כופים על מידת סדום', במקרה בו שכן בונה על קרקע השייכת לחברו, קרקע שבכל מקרה אינה בשימוש. למעשה הוא כתב, שבמקרה זה לכל השיטות יכול השכן לדרוש שלא יבנו בשטחו, גם לדעת הרמ"א שראינו לעיל, הסובר שניתן לכפות לכתחילה במקרה בו לא מתכוונים להשתמש בשטח.

וההסבר שלו, שכאשר הגמרא דנה בכפייה על מידת סדום, היא דנה במקרים בהם השימוש בנכס הוא זמני, וניתן להשיב את המצב לקדמותו - וכאשר ירצה בעל הבית להשכיר את הדירה, יוכל באותו רגע לסלק את הפולש. לעומת זאת במקרים בהם השינוי הוא בלתי הפיך, כמו במקרה של בנייה בשטח חברו, אין אומרים שכופים על מידת סדום. ובלשונו:

"אולם בדבר הספק האם שייך בכהאי גוונא לכפות מדין כפי' על מדת סדום - לדידי פשיטא לי דלא שייך כופין על מדת סדום שיוותר אדם על מה ששייך לו, ואין שום טעם שיוותר אדם על שלו ממש מטעם כופין על מדת סדום, וכי אדם עשיר ענקי שגם הרבה דינרי כסף לא נחשבים אצלו כלל, ושכנו האביון שחסר לו גם פרוטה וכי אנחנו נכוף ליתן לו מכספו."

מקרה ב': בספרים רבים כתוב, שאסור לצלם ספר זה או חלק ממנו. אין מחלוקת, שאסור לצלם את כל הספר ולהפיצו, שהרי בכך מפסידים את המוכר או הכותב. כמו כן, המצלם לעצמו את כל הספר עובר על איסור, שהרי גם בכך הוא פוגע בכותב ומונע ממנו רווח. **הציץ אליעזר** (יח, פ, דן), האם ניתן לצלם חלק מהספר לצורך שימוש עצמי, ולמעשה פסק שניתן לצלם ומשני טעמים.

הראשון, על אף שבעלי הספר כותבים שאין לצלם אפילו חלק ממנו, בפועל כנראה אין להם התנגדות שכך יעשו, ומטרתם העיקרית היא שלא יצלמו את כל הספר. השני, כאמור בדברי הרמ"א, חפץ שבעליו לא מתכוונים להנות ממנו, ניתן להשתמש בו אפילו לכתחילה מדין כופים על מידת סדום. קל וחומר במקרה זה שהספר כבר נמכר, שקונים יכולים לצלם חלקים ממנו. ובלשונו:

"מכל הלין שנתברר נראה לי להלכה בנידון שאלתו דמר, שמותר לצלם מאמרים רפואיים או תורניים וכדומה, מספר או כתב עת הנמכר ורוכשים אותו למרות אזהרה שמופיעה בשער הספר או כתב עת שאין להעתיק שום חלק מהתוכן ללא רשות המחבר או המוציא לאור, כל עוד שהמטרה היא לשם לימוד ושימוש עצמי."

מקרה ג': לכאורה מי שהתכוון ללכת ברגל, יכול לחסוך לעצמו את ההליכה ולעלות לרכבת בלי לשלם, שהרי הרכבת נוסעת בכל מקרה, וזה נהנה וזה לא חסר. הפוסקים דחו טענה זו, כיוון שכאמור לדעת רוב הראשונים דין זה נוהג רק בדיעבד, שבעלי החצר או הרכבת גילו שפלוש לחצרם, אבל אסור לפלוש לכתחילה לחצר חברו כאשר ידוע שהוא מתנגד לכך.

אמנם נראה, שבמקרה זה לכל השיטות צריך לשלם, גם לסוברים שדין זה נהנה וזה לא חסר נוהג לכתחילה. שהרי כאשר אדם פלש לבית חברו ומשום כך הוא לא יכול להשכירו, וודאי שעליו לשלם שהרי בעל הבית מפסיד. גם במקרה זה, על אף שהעלייה לרכבת לא מונעת עלייה של אנשים נוספים, בכל זאת נראה שזה נחשב שימוש בבית חברו העומד לשכירות בלי לשלם.

שבת שלום! קח לקרוא בשולחן שבת, או תעביר בבקשה הלאה על מנת שעוד אנשים יקראו...²